

**Жалал - Абад регионунда жылуулук-энергетикалык комплексти
өнүктүрүүнүн мүмкүнчүлүктөрү, проблемалары**

Садыралиев Ж., Кенжегулов И. - ЖАМУ

Жалал - Абад облусу республикада жылуулук-энергетикалык ресурстарды өндүрүүчү эң чоң регион болуп эсептелинет. Улуттук статистика комитетинин маалыматына ылайык бул облуста жалпы республикадагы жылуулук-энергетикалык ресурстардын 50% дан ашыгы жайгашкан. Жалпы жылуулуктун 45-47 % зы ГЭСтерде өндүрүлгөн электроэнергиянын 98% га чейинкиси ушул облуста өндүрүлөт. Жылуулук – энергетикалык комплекстин курамы көмүр казып алуу, мунайзатты казып алып кайра иштетүү - мазут, бензин жана дизелдик жылуулук өндүрүү, жаратылыш газы, электр жана жылуулук энергияларын иштеп чыгуудан турат. Мунайдан алынган продукциялар, электр энергиясы, өтө чоң көлөмдө республиканын башка аймактарына жөнөтүлөт, ал эми электр энергиясынын белгилүү бир бөлүгү экспорттолот.

Энергетиканы мындан ары да өнүктүрүүдөн, жылуулук ресурстарын өндүрүүнү көбөйтүүдөн жалпы өлкөбүздүн экономикасынын оңолушу, эл чарба комплексинин натыйжалуулугун көтөрүү, калктын жашоо деңгээлинин жогорулашы көз каранды болот. Ошондуктан жылуулук –энергетикалык ресурстарды натыйжалуу өндүрүү маселеси, облустун экономикасынын өнүгүү приоритеттеринин бири катары каралат.

Анализ кылып караганыбызда, Жалал-Абад облусунун жылуулук –энергетикалык комплексине кирген ишканалардын бүгүнкү күнгө, экономикалык, финансылык абалы, өндүрүштүк кубаттуулукту пайдалануу деңгээли төмөн, натыйжада жылуулук – энергетикалык сектордогу ишканаларды техникалык жактан кайрадан жабдып чыгууга керектелүүчү финансылык ресурстарды жеткиликтүү деңгээлде түзүүгө мүмкүнчүлүк бербей келүүдө.

Жалал-Абад облусунун жылуулук-энергетикалык комплексинде төмөндөгүдөй кыйынчылыктарды (проблемаларды) чечүү зарыл:

-жылуулук станцияларынын жабдуулары материалдык да, физикалык жактан да эскирди, аларга пайдалануучу импорттук майлоочу майлардын баасы өтө жогору, көп учурда аларды койгон өлкөлөр ортосундагы келишимдер аткарылбай, өндүрүлгөн энергиянын өздүк наркы жогору болуп жатат, пайдаланууда 30 жылдан ашык турган, эскирген технологиялык жабдуулар өтө көп, айрым ишканаларда алардын износу 90-100% дан ашып кеткен.

-генератор турган станцияларды, электр энергиясын берүүчү жана бөлүп берүүчү жогорку чыңалуудагы линияларды оңдоого мамлекеттик масштабда инвестицияларды тартпаса бул тармакта жоготуулардын саны көбөйөт, иштин мындан да начарлашына коркунуч туулууда. Натыйжада регион эмес, өлкөдөгү экономикалык жана социалдык тармактардын иш аракетине терс таасирин тийгизет.

-мунайгаз өнөр жай ишканаларынын финансылык көрсөткүчтөрү төмөн боюнча калууда. Иштин жүрүшүн татаалдаткан негизги себептер төмөнкүлөр болууда: кыш мезгилинде электр энергиясынын тез - тез өчүп турушу, пайдаланылып жаткан мунай жана газ запастарынын табигый азайышы, заманбап техникалык жабдуулар, запастык бөлүктөр, станок качалкалар, трубалар, насостор менен жетиштүү камсыз болбогондук, мунайды көбөйтүп казууга инвесторлордун аз тартылышы.

-1990-жылга салыштырмалуу көмүр казып алуу 10 эсеге азайды, ошол эле мезгилде аны керектөө азыр казып алынган көмүрдүн көлөмүнөн 3 эсеге өстү. Шахталарда финансылык жана материалдык ресурстардын жетишпестигинен өнөр жайлык негизде

көмүр казуу жокко эсе, жеке же топ - топ болуп эң жөнөкөй ыкма менен башаламан казуу көбөйдү, натыйжада техника коопсуздугу сакталбайт, көмүскө экономика күч алууда.

- Жалал-Абад облусунун жылуулук-энергетикалык комплексинин ишин жакшыртууга региондук бийликтин таасири мыйзамдуу түрдө өтө аз, облустун аймагында турган менен жылуулук-энергетикалык комплекске (ЖЭК) кирген көп ишканалар түздөн түз республикага баш иет, кадр, салык, социалдык камсыздоо ж.б бир топ маселелерди республика чечет, бул жергиликтүү бийликтин кызыкчылыгын азайтат жана ЖЭКтин өнүгүшүнө анын кайдигер мамилесин пайда кылат.

Ушул жогоруда айтылган проблемаларды чечүүнүн жолдорун туура так белгилесек, облусубуздун бул тармагы башка тармактарды сүйрөп кете турган кластер болуп каларына шек жок.

ЖЭКтин мүмкүн болгон өнүгүүсүндөгү негизги багыттар болгон секторлор төмөнкүлөр:

Электрэнергетика. Республиканын жалпы энергетикалык балансында басымдуу үлүш гидроэнергетикага туура келет, анткени бул өлкөбүздөгү чоң гидроэнергетикалык ресурстарынын (Нарын дарыясынын) бар экендиги менен байланышкан. Өлкөбүздүн гидроэнергетикалык ресурстарынын дүң потенциалы - 142 млрд. кВтч, а.и. техникалык -73 млрд.кВтч, экономикалык - 48 млрд.кВтч түзөт. Техникалык жана экономикалык запасы боюнча Кыргызстан КМШ өлкөлөрүнүн ичинде Россия, Таджикистандан кийинки 3-орунду ээлейт. Гидроэнергетикалык ресурстар менен өтө жетиштүү камсыз болгондугубуз, өлкөбүздүн энергетикалык комплексинин ылдам өнүгүшүнө өбөлгө түзүп, 80-жылдары Орто Азияда эң чоң электрэнергиясын өндүрүүчүгө, Борбордук Азиянын бириккен энергосистемасына 50% иштелип чыккан энергияны бөлүп берүүчү өлкөгө айланууга мүмкүнчүлүк берди.

Жогоруда айтылгандай, гидроэнергетиканын 90 % дан ашыгын өндүргөн 5 ГЭС Нарын дарыясынын төмөнкү агымында Жалал-Абад облусунун аймагында курулган. Алар биригип жалпы кубаттуулугу 2870 миң кВтч болгон Токтогул ГЭСинин каскадын түзүшөт, а.и.Токтогул ГЭСинин кубаттуулугу 1200 миң.кВтч, Күрпсай ГЭСи-800, Таш Көмүр-450, Шамалды Сай-240, Үч Коргон-180 миң кВтч түзөт.

Таблица 3.1.1

Өндүрүлгөн электр энергиясынын көлөмү млн,кВтч.

Субъектин аталышы	2007 ж	2008ж	2009ж	2010ж	2011ж
Кыргыз Республикасы боюнча	14830,4	11789,1	11083,2	12062,9	15158,0
Жалал-Абад облусу боюнча	13771,4	10516,2	9781,6	10923,4	13977,0
Жалал-Абад обл. салыштырма салмагы %	92,8	89,2	88,2	90,5	92,2

Токтогул ГЭСинин каскады тарабынан иштелип чыккан электрэнергия жалаң эле облустун керектөөчүлөрүн камсыз кылбастан, ЛЭП-500 кВ аркылуу Фрунзе атындагы керектөө станциясына түшүп Кыргызстандын түндүгүн камсыздайт жана кошуна Өзбекстан, Казахстан ж.б өлкөлөргө жылына 1,6-2,0 млрд кВтч электр энергиясы экспорттолот.

Жай мезгилине салыштырмалуу кышында электр энергиясын жоготуу 3,5 эсеге, түнү күндүзгүгө салыштырмалуу 2 эсеге көп болот. Республикада техникалык жоготуу 2011-жылга 20-22% ды түзсө, бул көрсөткүч өнүккөн өлкөлөрдө 8 % дан ашык болбойт.Бизде бул көрсөткүч 2008-жылы 31,1 % га чейин жеткен Таблица 3.1.2 ни караңыз.

Таблица 3.1.2

Кыргыз Республикасынын электробалансы

(миллион киловатт-саат)

	2007	2008	2009	2010	2011
Өндүрүлгөн элек. энергиясы	14830,4	11789,1	11083,2	12062,9	15158,0
Респ.сыртынан алынды ¹	0,2	6,9 ¹	-	76,3 ¹	6,6
Керектелген элек.энергиясы	12451,3	11244,1	10049,4	10503,8	12370,4
өнөр жайда	4293,4	4106,0	3939,2	4152,1	4898,6
айыл чарбада	1841,8	1677,0	1734,0	1718,2	2138,8
транспортто	66,4	57,6	50,9	51,5	57,8
курулушта	66,2	55,1	43,9	39,3	65,5
социалд. чөйрө мекем-де	1601,5	1655,3	1531,2	1516,3	2135,2
Жалпы жоготуулар	4582,0	3693,0	2750,2	3026,4	3074,5
Салыш, салмагы %	30,9	31,1	24,8	25	20,3
Респ.сыртына берилди	2379,2	552,0	1033,8	1635,4	2794,2
Сал.салмагы %	16,0	4,6	9,2	13,5	18,4

¹ Кыргызстандын айрым кыштактарына коңшу өлкөлөрдөн ток берилет.

Электр энергиясын керектөөлөрдүн үлүшү социалдык чөйрөдөгү мекемелерде, жана күндөлүк турмуш тиричиликтик керектөөлөрдө күн санап өсүүдө. Электр энергияны колдонуунун күн санап өсүшү Республиканын электросеттеринин нормадан 15-20% га ашыкча жүктөлүшүнө алып келди.

Келечекте жаңы кубаттуулуктарды ишке киргизмейинче Кыргыз Республикасы электр энергиясын экспорттоочу катардан импорт кылуучу катарга түшүп калуу коркунучу туруп жатат. Гидроэнергетикалык жаңы кубаттуулуктардын Кыргызстанда жана Тажикстанда курулушу аларда энергетикалык ресурстарды иштеп чыгууну кардиналдуу көбөйтүүгө алып келгени менен, сууну керектөөчү өлкөлөрдө жай мезгилинде эгин суугарууга суудун жетишпестигине, кышында айыл чарбасына жарактуу жерлерди суу каптоого алып келет. Бул өз мезгилинде суу керектөөчү өлкөлөрдүн айыл чарбасына ири өлчөмдө зыян келтирип, алардын азык - түлүк коопсуздугуна коркунуч туудураары шексиз. Жогоруда белгиленгендей, Борбордук Азиядагы суу-энергетика маселесиндеги талаш-тартыш, региондогу эң бийик жаңжалдуу талаш деп эсептелинет жана күн тартибинде турат.

Ошондуктан бул маселеде чет өлкөлүк а.и. европалык инвестициянын катышы, тартылышы азырынча мүмкүн эмес. Бул багытта Кызматташуунун Шанхай Уюмуна кирген мамлекеттерден өзгөчө Россиядан гана жардам күтүүгө болот.

Көмүр өнөр жайы. Жалал-Абад облусунда 1990-жылы статистикалык маалыматтар боюнча 1,5 млн. тоннага барабар көмүр өндүрүлсө, акыркы жылдары жылына 40-50 миң тонна өндүрүлүп, 28-30 эсеге чейин төмөндөп кеткен. Көмүр казган ишканалардын көбү банкрот болушту, айрымдары оор финансылык абалда турушат, көбүнчө эски жабдууларды колдонушат, ошого ылайык казып алуунун, сорттоонун жана ташуунун эски технологиясы пайдаланылат. Мындан сырткары көмүр казып алуунун топ-топ болгон, кустардык, кол күчү менен казып алуу ыкмасы күн санап орун алып баратат. Бул көмүр казган точкаларда жөнөкөй техника коопсуздугу сакталбайт. Облус боюнча ар жылы техникалык коопсуздук сакталбагандыктан, 3-4 адам көмүр казууда каза болушууда.

2011-жылкы көмүр өндүрүшү 1990-жылы көмүр казууда иштеген ишканалардын өндүрүш көлөмүнүн 3,5-4 % гана түзөт, анткени 1990-жылы облус боюнча 1507,0 миң тонна көмүр казылып алынган болчу жана жалпысы 3400 адам эмгектенген. Башкасын эсепке албаганда да, көмүр казып алууну 1990-жылкы деңгээлге чыгара алсак 3 миңдеген жумушчу орундар түзүлүп, ири суммадагы салыктар казынага түшөрү бышык.

Жалпы запасы 1млрд.345 млн.тонна болгон Кыргызстанда 70 жерде изилденген көмүрдүн кени бар. Анын ичинде биздин облуста жалпы запасы 260 млн тоннага жеткен Фергана өрөөнүнүн чыгыш, Фергана тоо кыркаларынын батыш жагындагы Көк Жаңгак көмүр бассейни жана Түндүк Фергана көмүр бассейни Майлуу-Суудан Аркытка чейин орун алып, бул жерде 7 көмүр кени ачылган. Булардан Таш -Көмүр, Кара- Тыт, Тегене кендери жакшы изилденген.

Мунайгаз өнөр жайы. Жалал-Абад облусунда өндүрүлгөн (казып алынган) жылуулук-энергетикалык ресурстардын курамында шарттуу отунга которгондо мунайзаттын үлүшү 1,5-2%, ошого ылайык жаратылыш газынын үлүшү 0,5% га барабар болот. Жалпы республика боюнча керектелүүчү газ, мунай жана мунайды кайра иштетүүдөн алынуучу продукциялардан, Жалал-Абад облусунан казып алынган энергетикалык ресурстардын салыштырма салмагы же жалпы керектөөдөн мунайдын 55%, жаратылыш газынын 4,5%, дизелдик отундун 25%, автоунаа бензинин 28%, жагылуучу мазуттун 35%, Жалал Абад регионунан өндүрүлөт.

Бирок республиканын чийки мунайга болгон керектөөсү 1,5 млн тоннаны түзсө, керектөөнүн 6 % ын , газга болгон керектөөсү 750 млн.м³ түзсө, керектөөнүн 3,3 % ын гана камсыз кыла алабыз. Кыргыз Республикасында келечекте мунай жана газдын запасы бар деп изилденген жалпы аянт 22,3 миң.км² түзсө а.и. 5 миң км² жакшы изилденген Фергана өрөөнүнө а.и.Жалал-Абад облусунун аймагына туура келет.

Кыргыз Республикасы керектүү болгон мунайпродуктыларынын жана чийки мунайдын 90 % импорт кылып чет өлкөлөрдөн алып келет. Аларды өндүрүү үчүн ар жылы 100-120 млн. америка доллары сарпталат. Республиканын мунайгаз казып алуучу тармагынын алдында мүмкүн болушунча мунайпродуктыларын импорттоону кыскартуу, ошону менен республиканын сырттан келүүчү мунайпродуктыларына болгон көз карандылыгын азайтуу маселеси турат. Жогоруда айтылган абалдан өзүбүздүн ресурстар, финансылык каражаттар менен чыгуу мүмкүн эмес, ошол үчүн да чет элдик капиталды ,технологияны жана тажрыйбаларды пайдалануу зарылчылыгы келип чыгат. Биздин оюбузча, региондун аймагында болгондуктан энергетика, көмүр, газ жана мунай жаатындагы проблемаларды чечүүдөн облустук бийлик да четте калбашы керек.

Адабияттар

1. “О стратегии развития страны на 2009-2011годы” 31.03.2009г.УП №183.
2. “Кыргыз Республикасында административдик-аймактык түзүлүштү кайра түзүүнүн концептуалдуу жолдору” 4-июль 2007-жылдагы № 333 Указы.
3. Жогорку Кеңештин 23-декабрь 2011-жылдагы №1451-V токтому менен бекитилген “Туруктуулук жана татыктуу жашоо” программасы
4. Социально-экономическое положение Кыргызской Республики, по итогам 2006-2011 годов.
5. Кыргызстан в цифрах.Статистический сборник - Бишкек, 2012.
6. Статистический бюллетен - Социально-экономическое развитие Жалал-Абадской области, 2006-2010,2007-2011гг.
7. Лайлиев Дж. С. ,Из книги « Проблема интенсификации общественного производства Киргизии».- 1982г.
8. Койчубеков Т. К. Из книг «Избранные сочинения» (I-III)тома. Бишкек, 2007 г
9. Научные основы Комплексного развития Джалал-Абадской области.- Бишкек-Джалал Абад, 2002.